

UOT 81.46.01.46

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ QOŞMALAR

N.T.ZAMANOV

Azərbaycan Tibb Universiteti

arzu.zaman@mail.ru

Məqalədə siyasi lider Heydər Əliyevin çıxışlarında köməkçi nitq hissəsi qoşmalar öyrənilmişdir. Tədqiqat göstərmişdir ki, qoşmalar onun nitqlərində xüsusi yer tutur. Məqalədə qoşmaların işlənmə tezliyində diqqət yetirilmişdir. Heydər Əliyevin nitqində xüsusiləşmə və seçilmə məzmunu daşıyan situasiyalarda “savayı”, ziddiyyət məqamlarında “qarşı”, vaxtı, zamanı göstərmək baxımından “qabaq, sonra”, müqayisə məqsədi ilə “nisbətən” qoşmaları işlənməmişdir. Heydər Əliyevin çıxışlarında qoşmalar, həmçinin digər əsas və köməkçi nitq hissələri ilə birgə tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, nitq, nitq mədəniyyəti, qoşmalar

Heydər Əliyevin nitqlərinin tədqiqi belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, ulu öndərin nitqlərində ekspressivlik qazanmaq, əlvanlıq yaratmaq baxımından əsas və köməkçi nitq hissələri arasında xüsusi bir sədd yoxdur. Sözlərə qoşulduqdan sonra müxtəlif mənə çalarları qazanmaq xüsusiyyətinə malik olan qoşmaların böyük natiqin dilində yerini müəyyənləşdirməyi qarşımıza məqsəd qoyduq. Heydər Əliyevin nitqində qoşmaların mövqeyini araşdırmazdan öncə bu köməkçi nitq hissəsinə dair müasir Azərbaycan dilinin qrammatikasında verilmiş məlumatla qısa tanış olaq.

Qoşmalar müasir vəziyyətinə görə dörd qismə ayrılır.

1. Əsas nitq hissəsi ilə omonim olanlar.
2. Bağlayıcı ilə omonim olanlar.
3. Yalnız qoşma kimi işlənənlər (sabit qoşmalar).
4. Şəkilçi ilə oxşar olanlar [1].

Birinci qrupa “bəri”, “qədər”, “tərəf”, “başqa”, “özgə”, ayrı, əlavə, qeyri, qarşı və s. sözlər daxildir. Bu sözlər cümlədə həm müstəqil mənalı söz kimi, həm də müstəqil mənaya malik olmayan qoşma kimi işlənir.

İkinci qrupa həm qoşma, həm də bağlayıcı kimi işlənən ilə sözü daxildir.

Üçüncü qrupa üçün, ötrü, görə, kimi, tək, sarı, doğru, içrə, aid, dair, məxsus, savayı qoşmaları daxildir. Bunlar yalnız qoşma kimi işləndiklərindən sabit qoşmalar hesab olunur. Üçün, ötrü, görə qoşmaları müvafiq hallarda

işlənən o, bu əvəzlərinə qoşularaq, mürəkkəb bağlayıcıları formalaşdırırlar. Dördüncü qrupa həm qoşma, həm də şəkilçi kimi işlənən ilə (-la, -lə), -can (-cən), -dək qoşmaları daxildir.

Müasir Azərbaycan dilində qoşmalarla bağlı maraqlı məsələlərdən biri də “qoşma və köməkçi adlar” məsələsidir [2]. Bu problem M.Kazım bəydən bu günə qədər dilçiliyimizdə mövcud olmaqdadır [3]. Qoşmalar haqqında bir çox müəlliflər [4, 5, 6]. öz fikirlərini söyləsələr də, qoşmaların nitq prosesində ekspressivlik yaratması tədqiqat obyektı olmamışdır.

Araşdırmalar qoşma köməkçi nitq hissəsinin Heydər Əliyevin nitqlərində mühüm yer tutduğunu göstərir. Böyük natiqin nitqlərində qoşmalar müxtəlif mənalar daşıyaraq nitqin auditoriyalar tərəfdən asan, dəqiq qavranılmasına xidmət edir: “Coğrafi mövqeyinə *görə* Azərbaycanın əhəmiyyəti böyükdür. Hesab edirəm ki, onun coğrafi-siyasi mövqeyi təkcə bizim özümüzədən *ötrü* deyil, həm də Dünya Birliyi üçün əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Avropa və Asyanın qovuşağında yerləşir. Avropa ölkəsi *kimi* isə Avropanın ən ucqarındadır. Azərbaycan Avropa ölkəsi olmaq istəyir. Biz Avropa Birliyi *ilə* fəal əməkdaşlıq edirik, ərizə vermiş və Avropa Şurasına qonaq sifəti *ilə* qəbul olunmuşuq, yaxın vaxtlarda onun tamhüquqlu üzvü statusunu almağa ümid bəsləyirik ” [7, VIII c., s. 252].

Bu kiçik mətndə ismin yönlük halında işlənən sözlərə qoşulan, səbəb məzmunu bildirən “görə” qoşması, ismin çıxışlıq halında işlənən sözlərə qoşulan, məqsəd məzmunu daşıyan “ötrü” qoşması, eləcə də birgəlik və iştirak məzmunu bildirən “ilə”, məkan mənasında “kimi” qoşmaları harmonik şəkildə çulğalaşmışdır.

Heydər Əliyevin nitqlərində qoşmaların işlənmə tezliyini böyük natiqin “Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşündəki” nitqini araşdırdıqda məlum olmuşdur ki 88 yerdə qoşmalardan istifadə edilmişdir. Ən çox işlədilən qoşmalar arasında “üçün” – 30.0%, “ilə” – 15.0%, “sonra” – 9.5%, “görə” – 9.0%, “kimi”, “öncə”, “nisbətən”, “haqqında” qoşmaları hər biri – 4.2% təsadüf etmişdir. Eləcə də bu çıxışda “başqa”, “əvvəl”, “aid”, “ötrü”, “qədər”, “qarşı”, “qabaq” qoşmaları işlənmişdir.

Qoşmalar böyük natiqin nitqində gah cümlənin əvvəlində, gah da axırında səslənir: “...**Haqqında** danışdığımız yazılar açıq-aydın fitnəkar xarakter daşıyır” [7, II c., s. 141].

“...Bu sözlər yüksək dövlət vəzifələri tutanlara da **aidir**” [7, II c., s. 141].

Böyük natiqin nitqlərinin araşdırılması sayəsində məlum olur ki, bəzən bir cümlədə 3 və daha çox müxtəlif mənə çalarlarına malik qoşmalar işlədilir. Bu zaman həmin qoşmalar harmonik şəkildə uzlaşaraq nitqə xüsusi bir əlvanlıq verir: “Bilməlisiniz ki, prezident kimi mən müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi üçün bundan **sonra** da əlimdən gələni edəcək, dövlətçiliyimizi, müstəqilliyimizi qorumaq **üçün** bütün tədbirləri görəcəyəm” [7, II c., s. 147].

Müxtəlif nitq hissələrinin, xüsusilə köməkçi nitq hissələrinin birgə,

yanası işlədilməsi vasitəsilə nitqin məna çalarlarını qüvvətləndirmək Heydər Əliyev nitqinin başlıca məziyyətlərindəndir. “Bunların hamısı indi həyata atılan gənclərimizin ömrünün daha da xoşbəxt olmasını təmin etmək üçün lazımdır. Qoy gənclər bundan sonra bir də qanla, müharibə ilə, döyüşlə rastlaşsınlar” (7, XII c., s. 121).

“Qoy”, “daha da” ədatlarının “üçün”, “sonra”, “-la,-lə” qoşmaları ilə iki cümlədə birgə istifadəsi Azərbaycan gəncliyinin qorunmasına yönələn bütöv bir çıxışın məzmununu özündə əks etdirir.

Heydər Əliyevin natiqlik məharətinin bir məziyyəti də ekspressivlik yaradılması çətin görünən nitq hissələrini təkrarlaya, auditoriyanı nitq cazibəsinə sala bilməsidir: “Amma indi Dağlıq Qarabağ dünyanın bütün ölkələrində məşhurdur. Məşhurdur bu müharibəyə *görə*, məşhurdur bu münafişəyə *görə*. Eyni zamanda, məşhurdur ermənilərin apardıqları təbliğata *görə*, işlərə *görə*”. Sadə bir qoşmanın, ismin yiyəlik halına qoşulan “görə” qoşmasının köməyi ilə bütöv bir fikir auditoriyaya aşılır.

Heydər Əliyevin nitqində xüsusiləşmə və seçilmə məzmunu daşıyan “savayı” qoşması ismin çıxışlıq halında işlənən sözlərə qoşulur: “Bəxtiyar Vahabzadəyə bir hörmətli şair kimi həmişə hörmət etmişdim və işlədiyim zaman bizim işgüzar əlaqələrimiz olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə şair idi, şair olaraq da qalıbdır, indi də şairdir. Onun şairlikdən *savayı* bir vəzifəsi yoxdur” [7, XIII c., s. 104].

Bu cümlədə “savayı” qoşması Bəxtiyar Vahabzadəni məhz bir şair kimi auditoriyaya təqdim edir.

İsmin yönlük halında işlənən sözlərə qoşulan qoşmalar içərisində “qarşı” qoşması böyük natiqin dilində müxtəlif mənalarda işlədilir. “Qarşı” qoşması böyük siyasi liderin nitqində əksər vaxtlarda tam ziddiyyət məzmununu bildirir: “Dünən mən prezident Kvasnevskiyə də demişəm ki, 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycana *qarşı* böyük bir təcavüz olmuşdur. Bu, xalqımıza qarşı olan təcavüz idi” [7, XII c., s. 89].

Azərbaycanla bağlı, Azərbaycan xalqı ilə bağlı ciddi məsələlərdə “qarşı” qoşması ittiham kimi səslənir: “Mən o vaxt Moskvada ağır bir vəziyyətdə yaşadığım zaman mitinqdə çıxış etdim, Azərbaycana *qarşı* bu cür ədalətsiz hərəkət etdiyinə görə kommunist rejimini ittiham etdim. Qanlı Yanvar, Yanvar faciəsi xalqımızın tarixində həmişə yaşayacaqdır, Azərbaycan xalqının azadlığa, müstəqilliyə olan cəhdi və eyni zamanda bu cəhdə *qarşı* edilmiş hərbi təcavüz kimi yaşayacaqdır” [7, XII c., s. 89].

“Qarşı” qoşması böyük natiqin çıxışlarında tam ziddiyyət bildirir: “Əlbəttə, bu gün də qanunları pozanlar, cinayət edənlər var. Ancaq bunlar bir neçə il bundan öncə olduğu kimi kütləvi və təhlükəli xarakter daşımır. Onlara *qarşı* da mübarizə aparılır” [7, XII c., s. 120].

“Qarşı” qoşmasının tam ziddiyyət xarakterində olması qüvvətləndirici ədatlarla daha da güclənir. Yuxarıdakı cümlədə “da” qüvvətləndirici ədatı buna sübutdur.

“Başqa” qoşması “əlavə”, “savayı” qoşmaları ilə sinonimləşə bilən qoşma olub Heydər Əliyevin nitqlərində fikirlər arasına körpü salmaq məqsədi güdür: “Bu yaxınlarda mənim Amerika Birləşmiş Ştatlarına rəsmi səfərim zamanı Vaşinqtonda Ağ evdə üç müqavilə və bir saziş imzalanmışdır. Bundan **başqa**, Xəzər dənizinin Qazaxıstan sektorunda da, Türkmənistan sektorunda da, Qazaxıstan və Türkmənistan ərazilərində də ehtiyatlar var. Bunların hamısı bütün bu yataqların birgə işlənməsi üçün ilkin zəmin yaradır” [7, XII c., s.37]. Burada, Azərbaycanda olan neft yataqları ilə Qazaxıstan və Türkmənistandakı neft yataqları arasında “başqa” qoşması əlaqə yaradaraq sonda məqsəd mənası daşıyan “üçün” qoşması ilə “yataqların birgə işlənməsi” və iqtisadi qənaəət gətirib çıxarır.

İsmin yönlük halında işlənən “aid” və “qədər” qoşmaları ardıcıl şəkildə xüsusilə məişət üslublu, söhbətvari çalarlı nitqlərdə işlənir: “Keçən görüşümüzə də çox geniş söhbət oldu. Son günlər Azərbaycan televiziyasında o dövrə **aid** sənədli verilişlər nümayiş etdirilir, mətbuatda yazılar dərc olunur. Kəlbəcərin başına bu faicənin gəlməsinin səbəbləri araşdırılır” [7, IX c., s.125].

Yönlük hala qoşulan “qədər” qoşması Heydər Əliyevin nitqində özünəməxsusluqla seçilir. “Dünən cənab Helmut Kol ilə danışıqlarımız əvvəldən axıra **qədər** üstünlük verdiyimiz məsələlərlə əlaqədar olmuşdur”. Burada “əvvəldən axıra” ifadəsi məsafə bildirərək yönlük hala qoşulan söz kimi çıxış edir. İzahedici nitq mexanizmi burada da işə düşür.

“Üçün” qoşması böyük natiqin fikrini yekunlaşdırmaq məqamlarında da istifadə olunur: “Mənə göstərdiyiniz diqqət üçün, bugünkü görüş üçün sizə təşəkkür edirəm, hamınızı Azərbaycana dəvət edirəm, siz Azərbaycanda bizim məkanlarımız haqqında daha dolğun təəvvür əldə edə bilər və eyni zamanda xalqımızın, respublikamızın qonağı olmaq imkanı qazana bilərsiniz” [7, VIII c., s. 262].

İsmin adlıq halında işlənən qoşma kimi “üçün” Heydər Əliyevin nitqində məqsəd daşıyır. Bu məqsədlər çeşidli auditoriyalarda “üçün” qoşmasının köməyi ilə açılır: “İqtisadiyyatda bu qədər ciddi dəyişikliklər aparmaq, insanların psixologiyasında dəyişikliklər aparmaq, onlara yeni prinsiplər əsasında işləməyi öyrətmək, sahibkarlıq əhval-ruhiyyəsi yaratmaq – bunlar asan məsələlər deyil. Bunlar hamısı yalnız və yalnız iqtisadiyyatın inkişafı **üçündür** və iqtisadiyyatın inkişafı, istehsalın inkişafı, maliyyə sisteminin inkişafı, şübhəsiz ki, respublikanın bütün sakinlərinin, bütün vətəndaşlarının rifah halının yaxşılaşdırılması **üçündür**” [7, VII c., s. 229].

Böyük natiqin dilində qoşmalar da təkrarlanır. Belə ki, “üçün” qoşması üç yerdə təkrar olaraq natiqin auditoriyaya olan təsir gücünü artırır: “Bu, çox əhəmiyyətlidir, bu bizim **üçün** xüsusi əhəmiyyətlidir, eyni zamanda Türkiyə **üçün** də əhəmiyyətlidir. Çünki Azərbaycan **üçün** Türkiyədən yaxın dost, qardaş dövlət yoxdur” [7, IX c., s. 385].

Burada “üçün” qoşması Türkiyə və Azərbaycanın bir-birinə bağlılığını göstərir.

“Üçün” qoşması məsdərlərə qoşularaq əsasən məqsəd, qismən də səbəb məzmunu ifadə edir: “Gələcəkdə sizin çox böyük imkanlarınız olacaqdır. Siz müxtəlif arzularınızı, istəklərinizi yerinə yetirmək *üçün*, cəmiyyətdə layiqli yer tutmaq *üçün*, ölkəyə, Vətənə, millətə faydalı olmaq *üçün* oxuduğunuz dövrlərdə ali məktəblərin bütün imkanlarından istifadə edib gərək yüksək bilik toplayasınız, özünüzü gələcəyə hazırlayasınız” [7, XII c., s. 118].

“Üçün” qoşması böyük natiqin dilində müqayisə məzmunu kəsb edə bilir. Müqayisələrin müxtəlif məsələlərin məzmununu açmaqda ciddi nitq amili olduğunu gözəl anlayan böyük natiq bundan tez-tez istifadə edir: “Bir milyard dollar bəlkə də hansısa dövlət üçün xırda bir məbləğ hesab olunur. Ancaq bizim region *üçün*, Azərbaycan *üçün* bu üç il müddətində burada bir milyard dollar məbləğində müştərək iş görülməsi çox böyük və sevindirici bir hadisədir” [7, XIII c., s. 188].

“Üçün” qoşmasının Nəsimi dilində araşdırılması bir daha “dili Allah yaşadır, dili böyük sənətkarlar, görkəmli dövlət və siyasi xadimlər yaşadır” müddəasının doğruluğunu sübuta yetirir [8]. Bu qoşma müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi Nəsiminin dilində də fəal olmuş, sözlərə bitişik *içün*, *çün*, sözlərdən ayrı *üçün* şəklində formalaşmışdır:

Yoxdur vəfası zərrəcə könlümdə dünyanın,
Ol bivəfaya *anınçün* bivəfa derəm [9].
Gər aşıq isən sidq ilə şol dilbər *üçün* gəl,
Can ilə cahan ortaya qoy, tərki-sər eylə [9].

Zaman anlamında olan “əvvəl”, “sonra” qoşmaları auditoriyada keçmiş səyahət və gələcəyə inam ovqatı yaradır: “Mən çox sevinirəm və xoşbəxtəm ki, ilk dəfə Azərbaycanın yazıçılarının qurultayında 27 il bundan *əvvəl* nitq söyləmiş, o qurultayın iştirakçısı olmuşam və ondan sonrakı qurultaylarda da daim iştirak etmişəm, yazıçılarımızla, şairlərimizlə, mədəniyyət xadimləri ilə bir yerdə olmuşam, bu gün də sizinlə bir yerdəyəm” [7, XIII c., s. 99].

İsmin çıxışlıq halına qoşulub zaman mənası ifadə edən “sonra” qoşmasına da böyük natiqin nitqlərində heç də az təsadüf edilmir: “SSRİ-nin saxlanılmasına yol verməməliyik. Biz bunu etməsək, bunu bizdən *sonra* gələn nəsillər üçün saxlamamalıyıq” [7, XIII c., s. 98].

Burada “sonra” qoşması felin vacib şəkli ilə çulğalaşaraq qəti gələcək zamanda baş verən hadisələri göstərir.

İsmin çıxışlıq halında işlənən “sonra” qoşması zaman mənası ifadə edərək böyük natiqin dilində bəzən təkrarlanaraq nitqə ekspressivlik verə bilir: “Ondan bir gün *sonra* mən Parisdə oldum. Bilirsiniz ki, yanvar ayında mən Fransanın prezidenti cənab Jak Şirakin dəvəti ilə Parisə getmişdim. Amma iki aydan *sonra* yenidən Fransada oldum, bu ölkənin prezidenti Jak Şirakla görüşdüm” [7, IX c., s. 119].

İsmin çıxışlıq halında işlənən sözlərə qoşulan qoşmalar arasında əvvəl, sonra, qabaq, bəri ilə yanaşı Heydər Əliyevin nitqləri üçün zaman anlamında olan “öncə” qoşması xüsusi yer alır: “Amma eyni zamanda bizim çoxəsrlik

tariximiz onu göstərir ki, Azərbaycanın döyüşçüləri yüz illər, min illər bundan öncə çox cəsur döyüşçülər olublar, Azərbaycan xalqının keçmiş əsrlərdə - orta əsrlərdə, ondan əvvəlki dövrlərdə güclü hərbi dəstələri olubdur, özünün sərkərdələri olubdur, qəhrəmanları olubdur” [7, XII c., s. 332].

Əsas nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri arasında keçid mərhələ təşkil edən qoşma kimi işlədilən haqqında, barəsində, haqda, barədə sözləri Heydər Əliyevin işgüzar-publisistik üslublu çıxışlarında daha çox işlədilir. Bəzən bir cümlədə bu qoşmalar sinonim kimi işlədilir: “Ermənistan – Azərbaycan münəqişəsinin iki mərhələdə aradan qaldırılması **haqqında** ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrələrinin axırıncı təkliflərinə müsbət münasibət bəslədiyimi bir daha təsdiqləyərək nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, bu təklifləri Azərbaycan tərəfi danışıqlar prosesinin gücləndirilməsi üçün əsas kimi qəbul etmişdir və bu barədə öz rəyini yazılı şəkildə təqdim etməyə hazırdır” [7, XII c., s. 275].

Müqayisə etmək baxımından Heydər Əliyevin müraciət etdiyi qoşmalardan biri də “nisbətən”dir: “Hesab edirik ki, keçmiş illərə **nisbətən** indi üç il atəşkəs dövrünü qoruyub saxlayırıq ki, münəqişəni sülh yolu ilə həll edək. Çünki Ermənistanı dəstəkləyən ölkələr çoxdur” [7, IX c., s. 388].

“Nisbətən” və “ilə” qoşmaları, “ona görə də”, “ona görə”, “çünki” bağıyaclarının köməyi ilə fikir auditoriyaya sərrastcasına çatdırılır.

“Görə” qoşmasının sinonimi olan yalnız nisbi müqayisə bildirən “nisbətən” qoşması Heydər Əliyevin paralellər apardığı çeşidli auditoriyalarda tez-tez səslənir: “Demək olar, bütün sahələrdə istehsal keçən ilin müvafiq dövründəkinə **nisbətən** aşağı düşmüşdür, hətta bəzi sahələrdə lap aşağı olmuşdur” [7, II c., s. 113].

Heydər Əliyevin natiqlik məharətinin bir məziyyəti də ekspressivlik yaradılması çətin görünən nitq hissələrini təkrarlayaraq, auditoriyayı nitq cazibəsinə sala bilir: “Amma indi Dağlıq Qarabağ dünyanın bütün ölkələrində məşhurdur. Məşhurdur bu müharibəyə **görə**, məşhurdur bu münəqişəyə görə. Eyni zamanda, məşhurdur ermənilərin apardıqları təbliğata **görə**, işlərə **görə**” (7, VII c., s.186). Sadə bir qoşmanın, ismin yiyəlik halına qoşulan “**görə**” qoşmasının köməyi ilə bütöv bir fikir auditoriyaya aşılır.

“Bunların hamısı indi həyata atılan gənclərimizin ömrünün daha da xoşbəxt olmasını təmin etmək üçün lazımdır. Qoy gənclər bundan sonra bir də qanla, müharibə ilə, döyüşlə rastlaşmasınlar” [XII c., s. 121]

Qoşmalarla bağlı Heydər Əliyevin çıxışlarının tədqiqi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

-müxtəlif nitq hissələrinin, xüsusilə köməkçi nitq hissələrinin birgə, yanaşı işlədilməsi vasitəsilə nitqin məna çalarını qüvvətləndirmək Heydər Əliyev nitqinin başlıca məziyyətlərindəndir;

-əsas nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri arasında keçid mərhələ təşkil edən “haqqında”, “barəsində”, “haqda”, “barədə” qoşmaları Heydər Əliyevin işgüzar-publisistik üslublu çıxışlarında daha çox işlədilir;

-“qədər” qoşması böyük nitqin dilində haqqında danışılan hadisənin

başlanğıc vaxtı ilə hazırki vaxt arasında zaman hüduduna işarədir;

-ismin yönlük halında işlənən sözlərə qoşulan qoşmalar içərisində “qarşı” qoşması böyük natiqin dilində müxtəlif mənalarda işlədilir. “Qarşı” qoşması böyük siyasi liderin nitqində əksər vaxtlarda tam ziddiyyət məzmunu bildirir;

-“başqa” qoşması “əlavə” və “savayı” qoşmaları ilə sinonimləşə bilən qoşma olub Heydər Əliyevin nitqlərində fikirlər arasına körpü salmaq məqsədi güdür;

-“üçün” qoşması böyük natiqin fikrini yekunlaşdırmaq məqamlarında da istifadə olunur, məsdərlərə qoşularaq əsasən səbəb-məqsəd məzmunu daşıyır;

-“görə” qoşması nitqlərin sonluqlarında təşəkkür etmək məqamlarında təkrarlanaraq hörmət, ehtiram və səmimiyyət ifadə edir;

-zaman anlamında olan “əvvəl”, “sonra” qoşmaları auditoriyada keçmişə səyahət və gələcəyə inam ovqatı yaradır;

-“sonra” qoşması bundan əvvəliyə qoşularaq qəti gələcək zamanda səslənən cümlələrdə çox işlədilir;

-“sonra” qoşması “az” qeyri-müəyyən sayı ilə birləşəndə zaman anının yaxınlığı, “bir neçə ildən sonra” ifadəsində isə zaman anının uzaqlığı anlaşılır;

-“əvvəl”, “qabaq” qoşmalarının sinonimi kimi “öncə” qoşması da keçmiş zaman baxımından böyük natiqin dilində tez-tez eşidilir.

Beləliklə, üslubi-semantik xüsusiyyətlərə malik köməkçi nitq hissəsi sayılan qoşmaların gələcəkdə Heydər Əliyevin nitqlərində dərin-dərinə tədqiqinə ehtiyac duyulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Muxtar Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 280 s.
2. Zamiq Təhməzov. Müasir Azərbaycan dilində qoşma və köməkçi adlar // AMEA-nın xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2007, №1, s.159-165.
3. Казим-Бек М.А. Общая грамматика турецко-татарского языков. СПб.: 1948, 457 с.
4. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. М-Л.: 1956, 569 с.
5. Cəfərov S., Abdullayev N. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. Bakı: 2004, 173 s.
6. Quliyev H. Qoşma və köməkçi adlar. Müasir Azərbaycan dili, II hissə, AMEA, Bakı, 1981, 510 s.
7. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-XL cildlər, 1997-ci il
8. Sevil Mehdiyeva. Nəsimi “Divanında köməkçi nitq hissələri və köməkçi adlar, AMEA Humanitar və ictimai elmlər seriyası, 2002, №1-2, s.127-137
9. Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. I cild, Bakı: Azərneşr, 1973, s.547

ПРЕДЛОГИ В РЕЧАХ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Н.Т. ЗАМАНОВ

РЕЗЮМЕ

В статье изучены предлоги как вспомогательная часть речи в выступлениях политического лидера Гейдара Алиева.

Исследование показало, что предлоги занимают важное место в его речах.

Внимание было уделено частоте употребления предлогов. В ситуациях, требующих обособление и выделение, преимущественно использовался предлог «кроме», в противоречивых моментах «против», в ситуациях, указывающих причины «из-за», «для», с целью указания времени «до, после», для сравнения «относительно».

А также в речах Гейдара Алиева исследовалось употребление предлогов с другими вспомогательными и основными частями речи.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, речь, культура речи, предлоги

PREPOSITIONS IN HEYDAR ALIYEV'S SPEECH

N.T. ZAMANOV

SUMMARY

The article studies prepositions as an ancillary part of speech in the political leader Heydar Aliyev's speech.

The research has shown that prepositions occupy an important place in his speech.

Attention was paid to the frequency of use of prepositions. In the situations that require separation and isolation, the preposition «except» prevails in controversial moments, «against», in situations indicating the reasons, «because», «for» to indicate the time, «until, after», for comparison «with regard».

Heydar Aliyev's usage of prepositions with other structural and main parts of speech is also analyzed in the article.

Key words: Haydar Aliev, speech, speeches of culture, prepositions